тям засобів існування, дістає високих міфологічних, мистецьких форм втілення. Тому образи української народної іграшки, як і етнокультура загалом, позначені високою естетичністю, мораллю, простотою форм й разом з тим – глибинним змістом, сюжетністю й образністю. Висвітлюючи дану тему на прикладі української народної іграшки, ми намагалися показати яскравість й неповторність цього культурного феномену – невичерпного джерела народної мудрості та невід'ємної складової національної культури.

[1]Заєць І. Витоки духовної культури українського народу. – К., 2006 – С. 99. [2]Там само – С. 101. [3]Найден О. Українська народна іграшка. Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К., 1999. – С. 26. [4]Герус Л. Українська народна іграшка кінця XIX – першої половини XX ст. (історія, типологія, художні особливості) / Автореф. … канд. мистецтв. – Львів, 1997. – С. 3. [5]Грушевський М. Дитячі забавки та гри усякі. Зібрані по Чигиринщині, Київської губернії // Київська старина. – 1904. [6]Русова С. Український дитячий садок // Україна. – 1991. – № 2. – С. 40; № 5. – С. 55. [7]Найден О. Українська народна іграшка. Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К., 1999. – С. 83. [8]Народні казки. – Ужгород, 1990. – С. 94.

Ірина Федорченко

Образ світу і національний характер українців: точки перетину

Образ світу і світ образів досліджували вчені з багатьох країн світу: С. Рубінштейн, Дж. Екклз, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Смирнов, В. Петухов, В. Зінченко, А. Менегетті та інші. Образ світу як цілісна, багаторівнева, ієрархічна система, що формується як на індивідуальному, так і на колективному (зокрема, на національному) рівні, відображає світ природи, культури, соціуму, світ людини, просторово-часовий континуум тощо. С. Смирнов справедливо зауважив, що «не світ образів, а образ світу регулює і спрямовує діяльність людини»[1], при цьому в образі світу як цілісному утворенні інтегровані сенсорні, перцептивні, мнемічні, мисленнєві, імажинативні та інші образи.

Відомо, що енергія зовнішнього світу перетворюється аналізаторами в нервові імпульси, які йдуть у мозок, внаслідок чого утворюється суб'єктивний образ того, що відчувається або сприймається. Суб'єктивний образ завжди є лише моделлю об'єкта, який існує поза цим образом. Саме тому будь-які образи мають «пристрастний», суб'єктивний характер, адже вони насичені емоціями і почуттями, залежать від потреб, мотивів, установок, почуттів, інтересів суб'єкта, а також від діяльності, в яку він включений. Знання та мислення не відділені від процесу формування образу світу, а «входять у нього, додаючись до чуттєвості»[2]. Пізнавальні образи формуються на основі сенсорної інформації та перцептивних дій суб'єкта, опосередковуючись існуючою у суб'єкта (або спільноти) картиною світу і наявними когнітивними схемами. Будь-який пізнавальний образ індивіда може визначатися певними «фільтрами» – світоглядними орієнтаціями та установками, що сформувались на основі пізнавальної та практичної діяльності даної спільноти. Пізнавальний образ – це результат пізнання суб'єктом об'єкта, впорядкованість елементів якого відповідає впорядкованості властивостей, зв'язків і відношень об'єкта.

При сприйманні будь-якого об'єкта актуалізується попередній досвід людини, через це один і той же об'єкт різні люди можуть сприймати по-різному. Вперше це явище описав Г.-В. Лейбніц, назвавши його апперцепцією (пізніше його вивчали В. Вундт, Й.-Ф. Гербарт та ін.). Сучасні вчені розглядають апперцепцію як залежність сприймання від змісту психічного життя людини, її попереднього досвіду, спрямованості психічної діяльності та особистісних якостей.

У сучасному українознавстві досліджувались різні аспекти національного образу світу. В дисертаційному дослідженні Т. Даренської[3] були розкриті ключові світоглядно-філософські аспекти змісту поетичної творчості Т. Шевченка, які є втіленням і відображенням специфіки українського образу світу. Авторка довела, що поетичний символ є одним з найрепрезентативніших структурних елементів національного образу світу, що поєднує у собі внутрішню складність, діалектичність змісту і несе потенціал особистісного сприйняття і реінтерпретації. Аналіз ключових символів поетичного світу «Кобзаря» показав, що «децентрування» архаїчного народного світогляду відбувається, насамперед, через «зсув» світоглядної домінанти із символічної «вісі» Бог – Хата – Серце на символічну «вісь» Людина – Шлях – Думка, хоча зміст і цінність першої символічної «вісі» при цьому ніякою мірою не заперечується; наслідком цього є глибинне ускладнення і діалектичність символіки національного образу світу в поезії Т. Шевченка. Системність поетичної символіки Т. Шевченка, яка розгортається у цілісний національний образ світу, визначається функціональною взаємодією групи основних символів людини (образ авторського «Я» як модель харизматичної творчої особистості, Козак як модель досконалої «людини дії», Чужинець як модель відчуженого, спотвореного способу буття); родинної символіки як моделі багатомірних міжлюдських стосунків; екзистенційної символіки (символи Долі, Волі, Слави і Слова) як моделі об'єктивних законів життя та поетичних образів України і Києва як історіософських символів.

Н. Авер'янова довела у своїй дисертаційній роботі[4], що українське образотворче мистецтво може бути ефективним чинником національного виховання особистості, оскільки воно здатне виконувати смислопороджувальні функції (транслюючи відповідні образні смисли, смислоутворювальні ідеї, смислові «вузли» та «опори»). Авторка показала, що поняття «смисл» і «образ» не тільки тісно пов'язані між собою, але й допомагають краще зрозуміти перцептивно зумовлені процеси смислоутворення. Адже від митця йде потік образів, зафіксованих у його творах і породжених певними смислами, а реципієнт мусить «розкодувати» ці образи і «розгорнути» їх у власні смисли, осягнувши кожний важливий художній образ як «смисл». Отже, об'єктивовані в образотворчому мистецтві смисли (разом зі словом, знаком, символом, міфом тощо) виступають і як носії ідеальної форми, і як один із засобів розвитку особистості. Таким чином, в процесі сприймання, переживання і осмислення творів українського образотворчого мистецтва особистість здатна засвоювати ті «образні смисли», смислоутворювальні ідеї, смислові «вузли» та «опори», які є складовими національного образу світу.

Оскільки в структуру національного образу світу входить блок образу «Ми», то саме тут виникає точка перетину двох проблемних сфер: проблеми формування позитивного іміджу України і українців та проблеми адекватного

вивчення національного характеру українського народу, адже імідж будь-якої держави і нації завжди базується на стійких уявленнях про типові риси національного характеру. Отже, у зв'язку з майбутньою інтеграцією України в європейські та євроатлантичні структури постає проблема формування позитивного образу України, українців та української культури, яка тісно пов'язана з проблематикою національного характеру українського народу.

Нинішня ситуація в Україні є доволі подібною до ситуації у Фінляндії напередодні її входження у європейське співтовариство (у 1989 р. Фінляндія стала членом Ради Європи, а в 1995 р. її було прийнято до Європейського Союзу). І Україна, і Фінляндія здобули державну незалежність не так давно. І Фінляндія, і Україна тривалий час виборювали свою незалежність. І Україна, і Фінляндія пережили досить тривалий період ізоляції від інших європейських держав. І в Фінляндії, і в Україні доволі глибоко укорінені уявлення про власну націю як генетично зв'язану єдність (Е. Гелнер зазначив у 1983 р., що подібна установка* є характерною для тих європейських країн, де здобуттю державної самостійності передували національні рухи і боротьба за становлення національної культури).

Розширення контактів фінського населення з громадянами європейських країн актуалізувало питання конструювання образу «типового фіна». Відомо, що подібні образи корелюються з уявленнями про типові риси національного характеру того чи іншого народу. В самій Фінляндії в кінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. були поширені уявлення про особливості характеру фінів, що мешкають на теренах різних історичних земель. Разом з такими образами існував і певний узагальнений, символічний образ фіна, який зазнавав деяких трансформацій в плині часу.

Образ «типового українця» в країнах Європи також не був стабільним і чітко окресленим. Цей образ в різні часи зумовлювався уявленнями про козаків, досвідом спілкування європейців з українськими емігрантами різних хвиль, уявленнями про український національно-визвольний рух, про українських дисидентів, про Чорнобильську катастрофу, а також контактами з українськими заробітчанами, спортсменами, співаками тощо. При цьому можна простежити досить цікаві явища, наприклад, представники більш ранніх хвиль української еміграції часто не дуже добре ставляться до представників пізніших еміграційних хвиль через те, що останні (на думку перших) сприяють поширенню негативного образу українців і України.

У Фінляндії напередодні її «повернення до Європи» в 90-х роках XX ст. дуже актуальним стало питання зміцнення власної ідентичності, формування позитивного образу Фінляндії, фінів та фінської культури загалом. Активізувались суспільні дискусії про характерні риси типового фіна (уявлення фінів про себе розвивались на основі трьох елементів – часу, мови і ландшафту)[5]. Дослідження С. Апо показали, що на першому етапі був актуалізований негативний образ типового фіна та фінської культури.

У цілому складалась така картина: фіни – це народ, який вийшов з дрімучих лісів, вони малокультурні, неввічливі, некомунікабельні, не розуміють гумору, не вміють виразити свої думки, відстають у своєму розвитку від громадян держав «Старої Європи»; фінська мова є нерозвинутою, вона ускладнює розумову діяльність і не може бути мовою науки, політики і культури. Найбільш вражаючим було те, що в кінці XX ст. фіни не просто виявились недостатньо цивілізованим народом, але й біологічно неповноцінними, що межувало з расизмом (стверджувалось, наприклад, що фіни стоять на більш низькому біологічному рівні, ніж фінляндські шведи, які оцінювались як більш мужні, індивідуалістичні, реалістично мислячі, врівноважені й свободолюбні; вважалось, що фіни мали більш жіночний склад характеру, більшу схильність до колективізму, а також до масового психозу). Досить вражаючим було й те, що подібні тенденції були перенесені і в середовище самих етнічних фінів, деякі з них не тільки змінили самооцінку (несвідомо занижуючи її), але й не змогли утримати свою ідентичність від трансформації у бік «стигматичної самоідентичності» (термін Е. Гофмана). При цьому навіть відомі позитивні характеристики фінів розглядалися в негативному світлі: глибинна фінська чесність інтерпретувалась як безглуздість, традиційні працелюбність і сумлінність – як схибленість на трудовій діяльності, стриманість – як нерозвиненість культури.

Оскільки в Україні та Фінляндії є дуже багато спільного в розглянутих тенденціях, то варто запозичити фінський досвід подолання «стигматичної самоідентичності», а також формування позитивного образу своєї країни і свого народу. Образ «типового фіна» почав формуватися на перших етапах націєтворення на теренах Фінляндії, що збіглося з початком формування національної самосвідомості фінів. Еталоном фіна в ті часи став прапорщик Стооль (описаний поетом Ю. Рунебергом), герой війни за незалежність, який був тихим, законослухняним, добросердечним і самовіддано захищав свою Батьківщину. Оскільки фінський селянин довгий час залишався символічною фігурою, то ще одним «типовим фіном» був батрак Матті з «Книги нашої землі» З. Топеліуса, написаної для дітей. Це була сумлінна, роботяща, витривала людина. Паралельно з популяризацією подібних книг митці зміцнювали почуття патріотизму у населення, а науковці довели, що фінський народ має бути суб'єктом історії. Символічним фіном поступово ставав вільнолюбний і працелюбний селянин, який успадкував від батьків своє господарство і ніколи не знав кріпосництва. Величезна роль заможного селянина-власника підкріплювалась спеціальними символічними акціями (вручення почесних свідоцтв, іміджева підтримка, установлення пам'ятних знаків тощо). Спеціально заохочувалась діяльність громадян по збереженню етнокультури.

Але якщо «типові фіни» часто розглядались як «діти глухих лісів» (наприклад, в романах А. Ківі «Семеро братів» та П. Ааркіо «Спадщина лісових нетрів»), чим пояснювались специфічні риси фінського характеру (волелюбність, витривалість, спокій, замкненість, сила волі), то «типові українці» останнім часом чомусь все частіше розглядаються як «діти радянської імперії» з відповідними негативними наслідками.

Своєрідна іміджева робота розгорталась у Фінляндії за двома головними напрямками: 1) особливо підкреслювались позитивні риси «справжнього фіна», його патріотизм, героїзм, спортивність, витривалість (багато спортсменів справедливо вважались символами нації); спеціальна робота проводилась у армії; заохочувалось відображення позитивних образів фінів із сильним характером в художній та науково-популярній літературі, на офіційних і святкових заходах; 2) широка просвітницька робота з населен-

* Саме цією установкою пояснюють сучасні дослідники появу терміна «шведомовні фінни» для місцевих шведів, які називають себе «фінляндськими шведами».

ням, освіта рідною мовою*, боротьба з неписьменністю, неосвіченістю, алкоголізмом, прищеплення гігієнічних навичок тощо (і в науковій, і в художній літературі існував також образ неосвіченого, агресивного і схильного до алкоголізму фіна, якого треба було перевиховувати). При цьому за усіма фінами визнавалась одна значуща риса – всі фіни були гідними захисниками Батьківщини, кордони якої особливо важливо було охороняти зі східного боку. Себе ж Фінляндія розглядала як форпост, що оберігає Європу від східної загрози. Поет У. Кайлас писав: «Кордон як тріщина у кризі, переді мною Азія, Схід, а за спиною Європа, як страж зі щитом стою я на своєму посту».

Образ «типового фіна» досить динамічно змінювався протягом XIX–XX ст. І хоча стереотипні уявлення про особливості характерів фіннів різних історичних земель країни зберігаються і сьогодні (мешканців Варсинайс-Суомі вважають високомірними, пох'янмасців – агресивними, хямесців – спокійними і мовчазними, карьяласців – доброзичливими, савосців – корисливими і лукавими), проте ці відмінності ніколи не використовувались для моделювання штучних розколів у країні, як це було зроблено в Україні.

Отже, досить швидко проблема подолання наслідків «стигматичної самоідентичності» у Фінляндії була вирішена (українцям було б набагато легше вирішити подібну проблему «накинутої меншовартості», якби було припинено надзвичайно потужний інформаційно-психологічний вплив негативного спрямування з боку провідних ЗМІ Росії). Сьогодні фіни вважаються в Європі одним із самих читаючих народів, вони мають досить стабільний інтерес до різних сфер національної культури, а такі показники, як користування мобільним зв'язком та Інтернетом, досягають у Фінляндії вищих світових стандартів.

Таким чином, суспільна дискусія і науковий аналіз процесів створення і трансформації образу «типового фіна» у 90-х роках XX ст. були пов'язані зі вступом Фінляндії в Європейський Союз, тому було вироблено таку спільну позицію: Європа є універсальною цивілізацією, а Фінляндія в складі ЄС репрезентує особливу культурну одиницю, яка обов'язково має зберегти власну етнокультурну специфіку, щоб разом з іншими країнами ЄС протистояти негативному впливу глобалізації на національні культури.

Подібну іміджеву роботу потрібно провести і в Україні, поступово формуючи позитивний імідж України, українців і української національної культури. Основою для цієї багатогранної діяльності мають бути комплексні наукові дослідження, присвячені вивченню процесу становлення й розвитку українського національного характеру на різних етапах поступу української спільноти, адже національний характер відображає своєрідний шлях розвитку та історичну долю конкретного народу. Національний характер (як найбільш стійкий компонент психічного складу нації) є специфічною, історично утвореною системною цілісністю стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а внутрішньо зінтегровану єдність, системну цілісність характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку). Національний характер не є вічною, незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Спосіб життя структурує та ієрархізує характерологічні особливості народу, зумовлює організацію активної взаємодії етносу з природним середовищем, соціокультурним оточенням, а також вплив тих чи інших природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних та суспільно-політичних факторів на процес націєтворення.

При формуванні образу України та «типового українця» потрібно пропагувати (використовуючи різні культурно-мистецькі, освітні та просвітницькі засоби) позитивні риси українського національного характеру: працьовитість, господарливість, волелюбність, екофільність, глибока емоційна прив'язаність до рідної країни, гостинність, хлібосольство, доброзичливість, обережність, сердечність, поступливість, злагода, товариськість, індивідуалізм, позиція пасивного протесту, відсутність нахилів до насильницької експансивності, толерантність, повага до прав іншої людини, особлива роль жінки в соціумі, протидія будь-яким формам підкорення й підпорядкування, почуття власника, прагнення бути господарем на власній землі, розсудливість, поміркованість, розвинута духовність, панестетизм, потяг до освіти, осмислена й недемонстративна релігійність, музикальність, високорозвинене почуття гумору тощо.

[1]Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 17. [2]Леонтьев А. Н. Психология образа // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1979. – № 2. – С. 12. [3]Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: Автореф. дис. … к. філос. н. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. [4]Авер'янова Н. М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз). – Автореф. дис. … канд. філос. наук. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2007. [5]Див.: Шлыгина Н. В. Проблемы самоидентификации финнов в современной литературе // Этнографическое обозрение. – 2008. – № 1. – С. 133–144.

Тетяна Шептицька

Український «макро-» і «мікросвіт» у художньо-словесному вимірі

Український світ – певна цілісність, нерозривна єдність природного, культурного та соціально-політичного – визначає сьогоденне буття українців як нації. Його існування як сукупності смислів, цінностей, уявлень та прагнень засвідчує духовну й світоглядну окремішність української спільноти, а також гарантує їй національне самозбереження в добу глобальних змін.

Український світ, трансформуючись та збагачуючись, упродовж тисячоліть зазнавав різноманітних зовнішніх впливів – як позитивних, зорієнтованих на його пізнання й осмислення, так і негативних, спрямованих на його деструкцію або знищення. Нелегкий і суперечливий український історичний досвід, постійне існування перед загрозою асиміляції, розчинення, втрати «свого», але вод-

*У Фінляндії в XIX ст. досить велика частина населення говорила шведською мовою і на роботі, і вдома. Перші кроки з утвердження фінської мови в науковій та освітній сферах було зроблено в середині XIX ст., боротьба за рівноправність фінської мови почалась зі становлення цілісної системи шкільної освіти рідною мовою і завершилась в кінці XIX ст.